

STUDIJA O OBRAZOVANJU I BIZNISU

IZVJEŠTAJ ZA CRNU GORU

STUDIJA O OBRAZOVANJU I BIZNISU

Izveštaj za crnu goru

Evgenia Petkova, ETF
Tekst pripremljen u oktobru 2010.

Sadržaj

Uvod	3
A. Izvršni rezime	3
B. Kontekst / politika	4
C. Strukture / metodologije / pristupi	6
D. Izazovi	13
E. Preporuke	14
Bibliografija	14

Spisak skraćenica:

BIP	Business Innovation Programme (Program biznis inovacija)
CEEPUS	Central European Exchange Program for University Studies (Centralno-evropski program razmjene za univerzitetske studije)
CEI	Central European Initiative (Centralnoevropska inicijativa)
CIPS	Centre for Information and Professional Counselling (Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje)
EAM	Employment Agency of Montenegro (Zavod za zapošljavanje Crne Gore-ZZZCG)
EBRD	European Bank of Reconstruction and Development (Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj)
EC	European Commission (Evropska komisija)
ECTS	European Credits Transfer System (Evropski sistem prenosa kredita)
EQF	European Qualification Framework (Evropski kvalifikacioni okvir)
ETF	European Training Foundation (Evropska fondacija za obuku)
EU	European Union (Evropska unija)
GDP	Gross Domestic Product (Bruto domaći proizvod – BDP)
GTZ	Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit /German Technical Cooperation/Njemačka agencija za tehničku saradnju
HE	Higher education (Visoko obrazovanje)
LLL	Lifelong learning (Cjeloživotno učenje)
MEF	Montenegrin Employers' Federation (Unija poslodavaca Crne Gore)
MoES	Ministry of Education and Science (Ministarstvo prosvjete i nauke)
MoLSW	Ministry of Labour and Social Welfare (Ministarstvo rada i socijalnog staranja)
MONSTAT	Statistical Office of Montenegro (Zavod za statistiku Crne Gore)
MoTE	Ministry of Tourism and Environment (Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine)
MQF	Montenegrin Qualification Framework (Crnogorski okvir kvalifikacija)
NGO	Non-governmental Organization (Nevladina organizacija – NVO)
NQF	National Qualification Framework (Nacionalni okvir kvalifikacija)
OECD	Organization for Economic Cooperation and development (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj)
SME	Small and Medium-size Enterprises (Mala i srednja preduzeća)
Tempus	EU programme which supports the modernisation of higher education in the countries of Eastern Europe, Central Asia, the Western Balkans and the Mediterranean region (Program Evropske unije koji podržava modernizaciju visokog obrazovanja u zemljama Istočne Evrope, Centralne Azije, Zapadnog Balkana i Mediteranskog regiona)
WB	World Bank (Svjetska banka)
WUS	World University Service – Austrian Committee (Svjetski univerzitetski servis – Austrijski komitet)

Uvod

Mnoge zemlje širom svijeta jačaju kapacitete svojih sistema obrazovanja i obuke, kako bi mogle da odgovore na pritiske globalizacije i izazove društva znanja. Bliža saradnja između biznisa i obrazovanja je jedan od instrumenata za obezbjeđivanje učenicima novih vještina i kompetencija za rad. Međutim, znanje koje je raspoloživo u postojećim oblicima i modelima saradnje između sektora obrazovanja i privrede, kao i uloge i zaduženja različitih stejkholdera, ograničeno je i fragmentisano.

Generalni direktorat za obrazovanje i kulturu (The Directorate General for Education and Culture - DG EAC) povjerio je Evropskoj fondaciji za obuku (European Training Foundation – ETF-u) izradu studije o saradnji između obrazovanja i biznisa u zemljama i teritorijama u okruženju Evropske unije (koje su uključene u proces proširenja, na osnovu Instrumenata za predpristupnu pomoć), sa ciljem:

- Izrade popisa postojeće saradnje između obrazovanja i biznisa;
- Utvrđivanja u kojoj su mjeri pristupi i politike EU relevantni za njene susjedne zemlje;
- Obezbeđivanje usklađenih informacija i preporuka priređivačima nacionalnih politika i donatorima za buduće programske inicijative i mjere za izgradnju kapaciteta.

Za potrebe ove studije, termin „obrazovanje“ podrazumijeva stručno obrazovanje i obuku (VET), netercijarno obrazovanje nakon srednje škole i tercijarno obrazovanje, uključujući javne i privatne institucije. Termin „biznis“ pokriva bilo koje subjekte koji se bave privrednom djelatnošću, bez obzira na njihov pravni status. Ovo može uključivati multinacionalne kompanije, javna i privatna velika preduzeća i mala i srednja preduzeća, mikro preduzeća i aktere u neformalnoj privredi, socijalne partnere (organizacije poslodavaca i zaposlenih, organizacije građanskog društva i njihova tijela za obuku), kao i nacionalne, regionalne i lokalne organe. Iako je fokus studije utvrđivanje i razmatranje pristupa saradnji na bazi politike ili strategije, studija posmatra obrazovanje i biznis u veoma širokom smislu, što znači, bilo koju vrstu relevantne politike i/ili formalizovane ili neformalizovane interakcije između provajdera obrazovanja/obuke i biznis organizacije.

Ovaj dokument predstavlja doprinos koji se odnosi konkretno na Crnu Goru. Pripremljen je kao zajednički napor i slijedi oblik studije, koju sačinjava desk istraživanje, razmjena podataka sa partnerskim institucijama, kao i sastanci fokus grupa u maju 2010. godine i validaciona radionica, održana u junu 2010. godine. Tokom ovog intenzivnog procesa konsultacija, kojeg je omogućio ETF, glavni nacionalni stejkholderi (predstavnici relevantnih ministarstava, socijalnih partnera, sistema obrazovanja, biznisa i građanskog društva) diskutovali su o postojećem stanju i obezbijedili preporuke za poboljšanje saradnje između obrazovanja i biznisa. ETF je pripremio ovaj finalni izvještaj na osnovu ključnih tačaka diskusije i rezultirajućih poruka.

Ovaj dokument će služiti kao input za regionalnu studiju ETF-a, koja je relevantna za kontekst predpristupnog regiona, kao i studiju ETF-a o saradnji obrazovanja i biznisa u zemlji (koja će razmatrati zaključke svih zemalja sa kojima sarađuje ETF). Obje ove studije će se objaviti na proljeće 2011. godine.

A. Izvršni rezime

Sa prelaskom Crne Gore na tržišno orijentisanu, otvorenu i globalizovanu ekonomiju, javila se eksplicitna potreba za redovnim dijalogom i partnerstvom između sektora obrazovanja i biznis sektora. Iako nacionalni dokumenti politike i zakonski okvir prepoznaju ovu potrebu i već su postavili osnov za okruženje koje će ovo omogućiti, još uvijek nisu utvrđeni najpodesniji i najkorisniji modeli za uspostavljanje intenzivne saradnje između ova dva sektora. Partnerstvo između obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori je još uvijek oblast u razvoju sa instrumentima “u izgradnji”.

Institucionalni okvir za saradnju obrazovanja i biznisa otkriva visok nivo učešća socijalnih partnera u mehanizmima konsultacijama i donošenja odluka, kao i u procesu osmišljavanja promjena i inovacija u sistemu obrazovanja (novi kurikulumi, kvalifikacije) i ovo posebno važi za VET, a mnogo manje za visoko obrazovanje.

Uprokos nedostatku eksplicitnih inicijativa i tradicije saradnje, Crna Gora je u poslednjoj dekadi lansirala širok spektar tema i modela za partnerstvo između obrazovanja i biznisa. Veliki dio njih je inspirisan razvojem politika EU i iskustvima zemalja članica EU, a podržane su sredstvima EU i time predstavljaju pilot intervencije, ali ne i sistemske mjere. Ipak, zemlja je također pokazala kapacitete za kritičku procjenu uvezenih obrazaca i pomak ka domaćim inicijativama. Učešće civilnog društva kao posrednika u dijalogu između obrazovanja i biznisa, značajan je zaključak ovog izvještaja, što ne samo da odražava najnovije preporuke i smjernice na nivou EU, već uliva i nadu u ulogu inovacija „odozdo na gore“ u ovoj oblasti u Crnoj Gori.

Konačno, ovaj izvještaj vrši procjenu glavnih izazova u saradnji obrazovanja i biznisa u oblasti VET-a i visokog obrazovanja i formuliše odgovarajuće preporuke vezane za unapređenje kapaciteta aktera u obrazovanju i biznisu da se uključe u strateška partnerstva, istovremeno podešavajući njihove modalitete na nivou upravljanja i implementacije.

B. Kontekst / politika

1. Politički i socio-ekonomski kontekst

Crna Gora, bivša članica Državne unije Srbija i Crna Gora, pojavila se kao nezavisna država, nakon referenduma i Deklaracije o nezavisnosti, 3. juna 2006. godine. Danas je zemlja međunarodno priznata u pogledu napora u oblasti političkih i ekonomskih reformi, dok EU razmatra dodjeljivanje Crnoj Gori statusa zemlje kandidata.

Iako se u periodu postojanja Jugoslavije smatralo da je crnogorska ekonomija najmanje razvijena od svih republika članica, a pretrpjela je i posledice ratova i ekonomskih sankcija u regionu, u poslednjoj dekadi, Crna Gora je uspjela da lansira i izvrši ključne tržišne reforme. Kao rezultat ovoga, period nakon sticanja nezavisnosti, obilježen je pravom ekonomskom eksplozijom, sa rastom BDP-a do 10,7% u 2007. godini. Ekonomski rast oslanjao se na ogromnom prilivu stranih direktnih investicija, sa turizmom kao pokretačem rastućeg uslužnog profila ekonomije (tercijarni sektor je činio 73,2% BDP-a u 2008. godini, prema bazi podataka Indikatora svjetskog razvoja). Turizam je također bio u stanju da veoma efikasno ublaži šokove u posljednje dvije godine na makro nivou i negativne uticaje globalne ekonomske krize. Mala i srednja preduzeća čine (MSP) osnov su crnogorske ekonomije, čineći 99,8% od ukupno registrovanih preduzeća i približno 60% nacionalnog BDP-a, gdje mikro preduzeća (do 10 zaposlenih) imaju „lavovski“ udio – 77%, u MSP sektoru. (DZRMSP, 2007.).

Crna Gora je bila veoma uspješna u kreiranju okruženja pogodnog za biznis, sa niskim porezima i minimalnim miješanjem države. Zemlja je rangirana kao 71. od 183 zemalja koje su posmatrane u okviru izvještaja o poslovanju *Doing Business* za 2010. (Svjetska banka i drugi, 2010). Uprkos ostvarenom napretku, istraživanje *Heritage Foundation* i *Wall Street Journal* (2009) zaključuju da je biznis okruženje u zemlji, kao i zakonsko i regulatorno okruženje, još uvijek u tranziciji i da birokratija može biti netransparentna, opterećujuća i sklona korupciji. Dodatan teret za biznis u Crnoj Gori predstavlja i nepravilna konkurencija od starne velikog neformalnog sektora, koji čini 25-30% BDP-a zemlje i naročito je izražena u sektoru maloprodaje, poljoprivrede, ugostiteljstva, građevine i saobraćaja. (ISSP, 2009)

2. Pitanja razvoja ljudskih resursa

Stanovništvo Crne Gore broji oko 640,000 ljudi, sa opadajućim prirodnim priraštajem i trendom staranja, koji pokazuje da postoji sve manje grupa stanovnika u školskoj i radnoj dobi. Stope aktivnosti (51,1%) i zaposlenosti (41,3%) su niske, dok je stopa nezaposlenosti visoka, naročito među mlađom populacijom (35,6%) i ženama (20,5%), u poređenju sa prosječnom stopom od 19,1% (MONSTAT, 2010). Prema popisu iz 2003. godine, samo je 2.35% stanovništva Crne Gore napismeno, ali je stepen obrazovanja nizak: 8,5% Crnogoraca starijih od 15 godina nemaju završeno osnovno obrazovanje, 21,1% ima samo osnovno obrazovanje, 57,1% - srednje obrazovanje, a 13,3% - visoko obrazovanje (MONSTAT, 2010).

VET predstavlja atraktivnu opciju srednjeg obrazovanja za crnogorske učenike: približno 68% onih upisanih u srednje obrazovanje, biraju stručne programe, dok se 32% opredjeljuje za opšte obrazovanje (MONSTAT, 2009). Školska infrastruktura za srednje stručno obrazovanje sastoji se iz 37 državnih škola - 26 stručnih i 11 kombinovanih (gdje dio učenika prati stručne programe, a ostali programe opšteg obrazovanja). VET u Crnoj Gori pokriva programe na različitim nivoima: i) niže

stručno obrazovanje (2 godine, obrazovanje nakon osnovne škole); ii) srednje stručno obrazovanje (3 ili 4 godine); iii) stručno obrazovanje nakon srednjeg VERT-a¹ (2 godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

Crna Gora ima jedan državni univerzitet (Univerzitet Crne Gore), jedan privatni univerzitet (Univerzitet Mediteran) i 9 autonomnih privatnih fakulteta, sa 80,8% studenata u 2008/09 akademskoj godini, koji studiraju na Univerzitetu Crne Gore (MONSTAT, 2009). Struktura visokog obrazovanja od 2004. godine, prati Bolonjske principe: tri ciklusa univerzitetskog obrazovanja, Evropski sistem prenosa kredita (ECTS), kao i Dopune diplome, od 2006/07. Upis na visoko obrazovanje je u porastu u prethodnim godinama, čineći gotovo 63% povećanja između 2005. i 2008.; broj diplomiranih studenata je takođe u porastu. Crna Gora je član i korisnik nekoliko međunarodnih programa (TEMPUS, CEEPUS, CEI mreža univerziteta) u oblasti visokog obrazovanja, koji nude mogućnosti za mobilnost, razmjenu iskustava i saradnju. TEMPUS je pružio značajnu podršku u usklađivanju visokog obrazovanja u zemlji sa kriterijumima i zahtjevima Bolonjskog procesa.

Obrazovanje i obuku odraslih u Crnoj Gori obezbjeđuje 37 provajdera: 3 javna univerziteta, finansirani od strane Ministarstva prosvjete i nauke, koji nude programe funkcionalne pismenosti odraslih; 3 regionalna državna centra za stručnu obuku, koje finansira Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG): u oblasti turizma i ugostiteljstva, drvoprerađivačke i građevinarstva; 31 ovlašćena provajdera, privatna i državna (uključujući osnovne i srednje stručne škole), koji obezbjeđuju obuku za funkcionalnu pismenost i stručnu obuku i prekvalifikacije odraslih.

3. Okvir politike za saradnju obrazovanja i biznisa

Crna Gora, za razliku od drugih zemalja u regionu (npr., Hrvatske ili Turske), nema istrijsku tradiciju dobro razvijene šeme za trgovinu, zanatstvo i praktičnu obuku, zbog čega je stručno obrazovanje uvijek bila aktivnost koju je vodila država i koja je bila zasnovana na školama, sa slabim vezama sa biznisom i socijalnim partnerima. Iako su se tokom perioda Jugoslavije u Crnoj Gori pojavile neke jače veze između obrazovnih institucija i državnih industrija, država je bila posrednik i one su bile ograničena na obezbjeđivanje prilika za praktičnu obuku studenata u preduzećima. Ove aktivnosti su bile direktno kontrolisane od strane države i nametane stranama za obaveznu implementaciju, što je imalo malo veze sa saradnjom kao dobrovoljnim i obostrano korisnim odnosom.

Sa prelaskom od državno regulisane na tržišnu ekonomiju i naknadnom privatizacijom i restrukturiranjem crnogorske ekonomije, ta tradicija je prestala da postoji. Davanje "naređenja" preduzećima (od kojih su neka već bila opterećena glomaznim procesom privatizacije i restrukturiranja) da sprovode zajedničke aktivnosti sa obrazovnim institucijama, više nije bilo realno i održivo. Određeno vrijeme je sistem formalnog obrazovanja bio bez ikakve podrške biznis sektora. Ovaj nedostatak podrške je, međutim, napravio put za ponovno uspostavljanje odnosa između obrazovanja i biznisa u zemlji, kao i za uspostavljanje novih oblika saradnje, u skladu sa novim ekonomskim kontekstom, zasnovanim na novom zakonskom okviru i politikama.

Kolaps centralno planirane, komandne ekonomije, nametnuo je potrebu da se formalni i neformalni sistemi obrazovanja u zemlji učine responsivnim prema promjenama zahtjeva za vještinama na tržištu rada. Opšta filozofija i glavni principi reforme obrazovanja, koja je započela 2001. godine, navedeni su u dokumentu smjernica ('Knjiga promjena') kao i naknadno podržani serijom zakona – opšteg zakona o obrazovanju, za predškolsko, osnovno, srednje, stručno i visoko obrazovanje, obrazovanje odraslih i obrazovanje lica sa posebnim potrebama i nacionalne kvalifikacije zanimanja. Nove institucionalne strukture (izvršne agencije) osnovane su da bi se omogućilo decentralizovano upravljanje sistemom i donosilo novog zakonodavstvo, podržano novim specijalizovanim savjetodavnim tijelima ili savjetima. Implementacija reformi do sada je uključivala produženje obaveznog osnovnog obrazovanja sa 8 na 9 godina, unapređenje infrastrukture, razvoj novih standarda zanimanja, kurikuluma i udžbenika, kao i Bolonjske promjene u visokom obrazovanju. Postojeći prioriteti vezani su za modularizaciju VET kurikuluma i uvođenje kreditnog vrednovanja, razvoj nacionalnog kvalifikacionog okvira, inspirisanog Evropskim kvalifikacionim okvirom, unapređenje mehanizama osiguranja kvaliteta u visokom obrazovanju.

Budući da je prepoznala značaj saradnje obrazovanja i biznisa za povećanje zapošljivosti i preduzetničkog potencijala radne snage, kao i za podsticanje konkurentnosti ekonomije zemlje, Crna Gora je ovo reflektovala i na svoj nacionalni zakonski okvir i okvir politika. Među glavnim ciljevima

¹ Zakonodavstvo dozvoljava osnivanje institucija za stručno obrazovanje nakon srednje škole, ali one u praksi još uvijek ne postoje.

Nacionalne strategije zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa (2007.–2011.) je i poboljšanje usklađenosti između obrazovanja i zapošljavanja, što se namjerava ostvariti kroz jačanje uloge socijalnog partnerstva u obrazovanju i poboljšano dugoročno planiranje stručnog obrazovanja, u skladu sa potrebama tržišta rada. *Strategija razvoja ljudskih resursa u turizmu u Crnoj Gori (2006.–2016.)*, naglašava da ponuda formalnog i neformalnog obrazovanja u Crnoj Gori ne ispunjava potrebe i zahtjeve prioritarnog sektora zemlje – turizma i preporučuje više praktično orijentisano obrazovanje i obuku, što bi se postiglo modernizacijom postojećih kurikuluma, simulacijom radnog okruženja u razredima, raspoređivanjem učenika u hotele, restorane, itd.

Direktno formalno uređenje saradnje obrazovanja i biznisa dato je *Zakonom o stručnom obrazovanju* (usvojenom 2002. godine, sa dopunama iz 2005., 2007. i 2010. godine). Zakon sadrži odredbe koje se odnose na opštu organizaciju VET-a i prepoznaje poslodavce kao ključne stejkholdere. U početnoj verziji iz 2002. godine, zakon propisuje stručno obrazovanje zasnovano na školama, kao i paralelno uvođenje stručnog obrazovanja baziranog na preduzeću, gdje poslodavci preuzimaju vodeću ulogu, a škole im pružaju podršku (dualna forma). Najnovije ispravke i dopune zakona (usvojene u julu 2010. godine), ipak idu korak unazad i navode da stručno obrazovanje mogu da obezbjeđuju samo škole, ili škole i poslodavci, čime se, u posljednjem slučaju, vodeća uloga dodjeljuje školama. Kada su uključeni poslodavci, zakon zahtijeva potpisivanje izričitog ugovora (sporazuma) da bi se obezbijedila prava i obaveze svih strana: škola, preduzeća i učenika.

Zakon o radu (usvojen 2008. godine) sadrži odredbe da poslodavac zaključuje ugovor o radu na ograničeni vremenski rok sa licem koje ulazi u radni odnos po prvi put kao pripravnik. Ako lice ima manje od 18 godina, ugovor o radu mora da se potpiše uz pismenu saglasnost roditelja. U oblasti tercijarnog obrazovanja, *Zakon o visokom obrazovanju* (usvojen 2003. i izmijenjen i dopunjen 2010. godine) propisuje pravo učenika na praktičnu obuku.

Crna Gora je blisko pratila i obradila sve najnovije linije politika EU koje podrazumijevaju ili promovišu blisku saradnju sa poslodavcima i ostalim relevantnim stejkholderima na sistemskom nivou, kao što su preporuke o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje i Evropski kvalifikacioni okvir. *Strategija za uvođenje Crnogorskog kvalifikacionog okvira (2008.-2010.)*, nadovezuje se na *Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama* (usvojen 2008. godine, sa izmjenama i dopunama iz 2009. godine) i definiše načine i oblike sticanja kvalifikacija u zemlji i ponavlja potrebu za izgradnjom povjerenja i bližih veza između obrazovanja i biznisa u procesu razvoja *Crnogorskog kvalifikacionog okvira*. *Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja (2008.–2013.)* postavlja jasne prioritete, ciljeve, aktivnosti i indikatore učinka za podsticanje preduzetničkog duha, znanja i vještina učenika, počevši od osnovnog obrazovanja, preko opšteg i stručnog srednjeg i tercijarnog obrazovanja, kao i u obuci "druga šansa" ili prekvalifikacijama odraslih, čime predstavlja najsveobuhvatniji i najdetaljniji dokument nacionalne politike za promovisanje saradnje između obrazovanja i biznisa.

Kao što se primjećuje iz gorenavedenog, Crna Gora je uložila značajan napor u strateškim razmatranjima i zakonskim odredbama za ponovno uspostavljanje saradnje između obrazovanja i biznisa, na novim osnovama. Iako je postojala proliferacija dokumenta politike i zakonskih dokumenta, njihova koordinacija i konzistentnost nije uvijek bila osigurana i njihov fokus nije uvijek bio jasan i oštar: zakonodavstvo ne daje eksplicitne inicijative za saradnju (npr., poreske olakšice za biznise, ili veće ocjene za akreditaciju obrazovnih institucija), strategije su preventivno orijentisale na ciljeve, dok se malo govori o modalitetima za realizaciju i implementaciju, potrebnim resursima, indikatorima za mjerenje ostvarenog napretka, ili generalno, o mehanizima za monitoring i evaluaciju.

Donatorska zajednica je bila veoma aktivna u pokretanju i pružanju podrške procesu uspostavljanja saradnje između obrazovanja i biznisa, omogućivši okruženje koje je zemlji uštedjelo trošenje sredstava i izloženost dobrim međunarodnim praksama. Međutim, značajan broj dokumenta pripremljen je uz stranu tehničku pomoć, tako da postoji zabrinutost vezano za prenosivost nekih od preporučenih mjera, kao i spremnost i kapacitet nacionalnih stejkholdera da ispune obećanja data na papiru.

C. Strukture / metodologije / pristupi

1. Strukture za saradnju obrazovanja i biznisa

Institucionalno okruženje za saradnju obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori trenzno predstavlja široku, različitu i eklektičnu sliku struktura za dijalog i interakciju:

- Upravne i pomoćne strukture

Vlada: i) tijela za donošenje odluka – Ministarstvo prosvjete i nauke; Ministarstvo rada i socijalnog staranja; Ministarstvo ekonomije; nadležna ministarstva (npr. Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine); ii) izvršne agencije – Zavod za zapošljavanje Crne Gore (sa tripartitnim upravnim odborom), VET centar (sa tripartitnim upravnim odborom), Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća (DZRMSP);

Socijalni partneri: i) priznata predstavnička tijela – Unija poslodavaca Crne Gore (osnovana 2002. godine, sa predstavničkim statusom od 2005. godine) i Savez sindikata; ii) ostali – Privredna komora Crne Gore, Zanatsko-preduzetnička komora Crne Gore; Montenegro biznis alijansa, Sindikat obrazovanja.

Multi-stejkholderska tijela: i) Socijalni savjet (tripartitno tijelo, osnovano 2001. godine, ranije Ekonomski i socijalni savjet), ii) Nacionalni savjet za obrazovanje (u procesu osnivanja nakon nedavnih zakonskih izmjena iz jula 2010. godine; uključivaće predstavnike organizacija socijalnih partnera sa specifikacijom njihovog predstojećeg broja i imaće posebne komitete za opšte obrazovanje, VET i obrazovanje odraslih); iii) Savjet za visoko obrazovanje (sastavljen od 13 članova, zastupljenost neakademske zajednice je propisana, ali nije brojčano navedena); Komisija za stručne kvalifikacije (13 članova, od čega 3 predstavljaju poslodavce); iv) školski odbori, upravni odbori institucija i i univerziteta za obrazovanje odraslih; v) ostale strukture, kao što su sektorske komisije za stručne kvalifikacije, komisija za kurikulum (sa Nacionalnim savjetom za obrazovanje);

- Strukture za implementaciju

Obrazovne institucije i institucije za obuku: Univerziteti, fakulteti, škole, provajderi obrazovanja za odrasle i njihova udruženja;

Biznis: kompanije i preduzeća, organizacije za učenje i inovacije, poslodavci iz javnog i volonterskog sektora

Civilno društvo: nevladine organizacije, organizacije zasnovane na zajednicama, itd.

Institucionalno okruženje pokazuje visok nivo uključenosti socijalnih partnera u mehanizme konsultacija i donošenja odluka, kao i procese kreiranja promjena i inovacije u sistemu obrazovanja (novi kurikulumi, kvalifikacije) i ovo važi za VET, a u mnogo manjoj mjeri za visoko obrazovanje. U kvantitativnom smislu, socijalni partneri predstavljaju manjinu u svim upravnim strukturama (vodeća uloga je rezervisana za predstavnike vlade), što značajno ograničava njihovu sposobnost da oblikuju konačne odluke ili rezultate. Kvalitet doprinosa i efektivnosti učešća poslodavaca u partnerstvu sa obrazovanjem je druga dimezija koja zahtijeva odvojeno razmatranje i procjenu, ali se ipak oslanja na kapacitet da se njihova perspektiva uvede u diskusije o obrazovanju i obuci.

2. Implementacija: modeli i instrumenti za saradnju

Iako su dokumenti nacionalne politike i pravni okvir prepoznali potrebu za dijalogom i partnerstvom između obrazovanja i biznis sektora i već postavili osnov za okruženje koje će to omogućiti, još uvijek treba da se pronađe najpodesniji i najkorisniji modeli za uspostavljanje intenzivne saradnje između ova dva sektora. Partnerstvo između obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori je još uvijek oblast koja se razvija sa instrumentima “u izgradnji”.

2.1 Partnerstvo za usklađivanje i prognoziranje potreba za vještinama na tržištu rada

Prelaskom na tržišno zasnovanu, otvorenu i globalizovanu ekonomiju koja čini zahtjeve za vještinama veoma dinamičnim i još promjenljivijim, Crna Gora je uspostavila institucionalne mehanizme i platforme za strukturirani dijalog i konsultacije između sistema zanimanja i sistema obrazovanja (npr. VET centar, VET Savjet, Savjet za obrazovanje odraslih i drugi., vidjeti prethodni dio) o pitanjima vezanih za upisnu politiku, kurikulumu i standarde obrazovanja, metode nastave i učenja, kvalifikacije. Od 2003. godine, vrše se godišnja ispitivanja mišljenja poslodavaca i kratkoročnih prognoza (npr. vidjeti ZZCG, 2009.) koja su na raspolaganju sektoru obrazovanja. Uprkos naorima i ostvarenom napretku kao što je i pokazano najnovijim analizama (npr. MOR, 2007.; ZZCG, 2009.; Petkova i drugi., 2010.), početno stručno obrazovanjem, visoko obrazovanje i obrazovanje odraslih i dalje su nedakvatni zahtjevima tržišta rada i doprinose, umjesto da smanje postojeće strukturalne nepodudarnosti između potražnje i ponude radne snage. Traži se jačanje kapaciteta za istraživanje, unapređenje postojećih mehanizama za utvrđivanje politika na osnovu dokaza i uvođenje novih, bližih

oblika saradnje između preduzeća i provajdera obuke na nacionalnom, lokalnom i sektorskom nivou, posebno u kontekstu globalnih ubrzanih ekonomskih promjena i situacije (nakon) krize.

2.2 Uključenost poslodavaca u razvoj i realizaciju kurikuluma

U periodu od 2004-2009. godine, Crna Gora je uložila značajne napore u revidiranje nacionalnih standarda zanimanja i nastavnih programa: 99 nastavnih programa i 210 standarda zanimanja za osnovno stručno obrazovanje, kao i 65 programa obuke za odrasle pripremljeni su i usvojeni od strane tadašnjeg Centra za stručno obrazovanje i Savjeta za obrazovanje odraslih², respektivno (CSO 2010).

Socijalni partneri su aktivno učestvovali u ovom zadatku, preko svojih predstavnika u savjetima i programskim komisijama sa savjetima, iako su predstavnici državnih struktura (Ministarstva prosvjete i nauke, VET centra, ZZZCG, Ministarstva rada i socijalnog staranja), dominirali cijelim procesom i time zadržali krajnju odgovornost za njegove ishode.

U sferi visokog obrazovanja, prostor u studijskom programu namijenjen doprinosima poslodavaca sporije se oslobađa. Otvaranje univerzitetskih kurikuluma potrebama tržišta rada, ubrzano je reformama inspirisanim Bolonjskim procesom i podrškom Tempus-a, ali učešće poslodavaca u procesu ostaje minimalno. Privatni fakulteti i Univerzitet Mediteran pokazali su veću spremnost da ispune očekivanja biznisa, budući da relevantnost njihovih studijskih programa za tržište radne snage direktno utiče na njihove šeme finansiranja. Poslodavci su nedavno izrazili nezadovoljstvo činjenicom da su predmeti visokog obrazovanja i dalje koncipirani na širok i generalan način, dok crnogorskoj privredi upravo trebaju uže specijalizovani profili, npr. biznis menadžer u ugostiteljstvu, umjesto (uopšteno) menadžer u turizmu. (ZZZCG 2009.). Pozitivniji rezultati na nivou državnog Univerziteta Crne Gore postignuti su nedavno u okviru projekta razvijanja kurikuluma u skladu sa potrebama tržišta rada. Ovaj projekat podržan je od strane WUS Austrija i obuhvata 4 fakulteta, za predmete turizam, napredak u tehnologijama mora, razvoj stručnih vještina i refleksivna praksa, eksperimentalna biologija i biotehnologija.

U pogledu kurikuluma za neformalnu obuku, saradnja obrazovnog sistema i biznis sektora je veoma rijetka. Odličan primjer je okvir podržan od strane Evropske fondacije za obuku (ETF), početkom 2010. za dijalog Unije poslodavaca Crne Gore sa grupom preduzeća orijentisanih na rast, sa ciljem da se identifikuju zahtjevi za vještina kako bi im se obezbijedila podrška u rastu. U okviru ove podrške, privatne i javne organizacije su zajednički pripremile, na sopstvenu inicijativu, program obuke iz oblasti ICT vještina potrebnih za elektronsko poslovanje i internet trgovinu: Centar za stručno obrazovanje (VET) podržao je analizu UPCG-a sa analizom potreba za obukom, dok je privatna IT kompanija razvila i realizovala module obuke koja je akreditovana od strane Centra za stručno obrazovanje i Savjeta za obrazovanje odraslih (UPCG 2010.).

Uključenje praktičara kao nastavnika i instruktora u školama i na fakultetima još uvijek nije redovna praksa mada dobrih primjera često ima, kako u oblasti stručnog, tako i u oblasti visokog obrazovanja (npr. mješovita srednja škola u Plavu, Hotelski edukativni centar u Miločeru, Univerzitet Mediteran). U toku su diskusije i planovi za raspoređivanje nastavnika u preduzeća: Ministarstvo prosvjete i nauke nedavno je izvijestilo o predlogu nekih građevinskih kompanija da obučavaju instruktore praktične obuke Centra za stručno obrazovanje u svojim preduzećima. (MPIN, 2009a).

Kao što je već pomenuto, razvoj Crnogorskog kvalifikacioni okvir, koji je trenutno u pripremi uz podršku sredstava IPA fondova za 2007. godinu, otvorio je novi prostor za saradnju obrazovanja i biznis sektora u srednjem stručnom obrazovanju, kao i u visokom obrazovanju. Radnu grupu, osnovanu na nacionalnom nivou čine predstavnici Privredne komore Crne Gore i UPCG-a, zajedno sa 12 drugih institucija i organizacija. Nedavno su osnovane tri sektorske komisije za Crnogorski kvalifikacioni okvir uz učešće relevantnih poslodavaca, u sljedećim prioritnim ekonomskim sektorima: 1) turizam i ugostiteljstvo, 2) arhitektura i građevinarstvo i 3) poljoprivreda, prehrambena industrija i veterinarska medicina. Iako implementacija CKO-a podrazumijeva dugotrajni, održivi napor, slaba zastupljenost poslodavaca već u početnim fazama ovog procesa i njegovih radnih tijela izaziva zabrinutost po pitanju kvaliteta krajnjeg ishoda.

2.3 Partnerstva za praktičnu obuku

- Praktična obuka u školama

² Spojeni 27. jula 2010., da bi zajedno sa bivšim Savjetom za opšte obrazovanje formirali Nacionalni savjet za obrazovanje

U skladu sa najnovijim izmjenama i dopunama Zakona o stručnom obrazovanju (jul 2010.godine), praktična obuka se može organizovati ili isključivo u školskom okruženju, u školskim prostorijama ili izvan škole (u preduzeću) ili isključivo kod poslodavca. Najčešće se praktična obuka o za sticanje vještina realizuje u školama. Javnih sredstava za osavremenjavanje školskih radionica nema dovoljno-uglavnom se donatori (KulturKontakt Austria, GTZ, Lux Development, EU), a ne preduzeća, javljaju kao investitori u procesu unapređenja školske praktične obuke.

- Praktična obuka u okruženju preduzeća i studentska praksa

Praktična obuka u realnom radnom okruženju i putem "učenja kroz rad" počinje da se javlja u Crnoj Gori. Za učenike srednjeg stručnog obrazovanja, radno iskustvo i praksa u preduzećima prije su izuzetak nego pravilo. Uglavnom se obuka organizuje u privrednim sektorima koji ostvaruju rast, kao što su turizam, građevinarstvo i prevoz. Po tom pitanju više su uradile institucije visokog obrazovanja, čiji studenti već imaju priliku da steknu praktično iskustvo u preduzeću na osnovu bilateralnih sporazuma o saradnji zaključenih sa poslodavcem. Trenutno, Univerzitet Crne Gore ima preko 30 potpisanih sporazuma ovog tipa, dok Univerzitet Mediteran ima 34 (MPIN 2009a), što ukazuje na to da su privatne institucije visokog obrazovanja voljnije i spremnije od državnih u pogledu saradnje sa preduzećima. Većina sporazuma zaključeni su u oblasti uslužnih djelatnosti: turizam (Hotel "Budvanska rivijera"; Hotel "Sidro"; Hotel "Planinka"; Hotel "Koral"; Hotel "Maestral"; Hotel "The Queen of Montenegro"), ICT ("Telecom" Montenegro; "T-Mobile"; "Promonte"; "MG Soft"; "Cikom"; "Digit Montenegro"; "informatics Montenegro"; "infostrZZZCG"; "Microsoft" Montenegro), bankarstvo i finansijske usluge ("iBM" banka; "Atlasmont" banka; "Invest Banka Montenegro"; "Fin invest"; "CG Broker"; "Nex" Berza Crne Gore; "Atlas-Mont" Fond); kao i u industriji (Fabrika vode "Lipovo"; Jadransko brodogradilište; Barska Plovidba brodogradilište; Rudnik uglja, Pljevlja; Kombinat aluminijuma, Podgorica) i u državnoj upravi (ZZZCG, DDSME) (MPIN, 2009a).

Stručno obrazovanje odraslih uglavnom organizuje ZZZCG (za nezaposlene) i obično je obezbijeđeno od strane regionalnih centara ZZZ ili licenciranih stručnih škola, što obično znači da je praktični dio, kada postoji, veoma lagan i realizovan u kontekstu škola. Izuzetak ovom pravilu i primjer dobre prakse opisan je u nastavku:

POLJE 1. Hotelski edukativni centar (HEC): fokus na praktičnoj obuci i razvijanju višestrukih nivoa vještina

Ugostiteljski edukativni centar (UEC) je privatna obrazovna institucija, licencirana od strane MPIN za realizaciju obrazovanja i obuke odraslih u oblasti turizma i ugostiteljstva. Centar se nalazi na primorju (Miločer) sa nedavno otvorenim drugim novim kampusom na sjeveru Crne Gore, u Pljevljima.

Cilj: Obezbjediavanje visoko kvalitetnog, primjenjivog obrazovanja sa fokusom na praktičnoj komponenti obuke za rad u hotelima i restoranima.

Opis: Centar nudi širok spektar kurseva i programa: i) sertifikovane kraće obuke (15 do 90 dana) kurseve za prekvalifikaciju (namijenjene nezaposlenima za zanimanja: glavnog kuvara, konobara, mesara, sobarice, recepcionera), sa praktičnom obukom koja čini 90% nastavnog programa, ii) 15 nedjelja sertifikovane obuke za barmene i somelijere. iii) jednogodišnje sertifikovane obuke za menadžment u hrani i ishrani, za pekare i slastičare – 60% nastavnog programa posvećeno je praktičnoj obuci; iv) dvogodišnji diplomski program u menadžmentu za kulinarstvo (Kanadska akreditacija, u procesu akreditacija Crne Gore). Praktična obuka studenata odvija se u specijalno opremljenim radionicama u sklopu centra, kao i u stvarnom radnom okruženju, u hotelu Miločer. Pored toga postoji i mogućnost prakse od 4 do 6 mjeseci u jednom od mnogih hotela na crnogorskom primorju. Nastavnici Ugostiteljskog edukativnog centra praktičari su iz turističkog sektora, nastavnici iz stručnih hotelijerskih i ugostiteljskih škola iz regiona, kao i sa Algonquin fakulteta (fakultet za visoko obrazovanje koji nudi Bachelor diplomu u hotelijerstvu i menadžmentu u turizmu i koji ima i crnogorsku i kanadsku akreditaciju).

Odgovorna tijela: Upravljačke strukture HEC i Residence Hotel; <http://www.hecmontenegro.com>

Glavni stejkholderi: HEC, Residence Hotel, ZZZCG

Korisnici: Učenici, nastavnici i treneri, zaposleni u hotelu

Početak: 2006.

Rezultati: Učenici stiču najnovije vještine i kompetencije, olakšava se njihova zapošljivost i prelaz na tržište rada; nastavnici/treneri i zaposleni u hotelu razmjenjuju iskustva i unapređuju svoje kompetencije; uzajamno korisna saradnja između institucija visokog obrazovanja i VET institucija; dugoročni kursevi (jednogodišnji i dvogodišnji) služe kao kao prethodnici, VET nakon srednje škole, koji će se uskoro uvesti u Crnoj Gori;

- **Praktična obuka**

Crna Gora je imala neuspješan pokušaj uvođenja šeme praktične obuke u okviru dualnog oblika stručnog obrazovanja. Zakonske odredbe koje ovo omogućavaju, utvrđene su u Zakonu o stručnom obrazovanju iz 2002. godine, dok je šema pilotirana u periodu od 2004.-2006. za dva profila zanimanja: frizer i automehaničar. Uprkos početnom interesovanju na početku pilot faze, javili su se problemi vezani za motivaciju poslodavaca i učenika, kao i organizaciju i finansiranje šeme praktične obuke. Implementacija ove šeme je prekinuta u školskoj godini 2006/2007, dok je pravna referenca izbrisana najnovijim izmjenama i dopunama Zakona o stručnom obrazovanju (jul 2010.). Ozbiljne administrativne i finansijske implikacije dualnog oblika (pripravnici imaju puna zakonska i povezana prava), kao i nedostatak tradicije VET-a zasnovanog na preduzećima, neki su od glavnih razloga za neuspjeh pokušaja zemlje da uspostavi nove oblike doprinosa poslodavaca obrazovanju i obuci mladih ljudi.

2.4 Saradnja u oblasti karijernog usmjeravanja i prelaza iz škola/univerziteta na posao

Službe za profesionalno savjetovanje i karijerno usmjeravanje u Crnoj Gori uključene su u sistem službe javnog zapošljavanja. Dva postojeća centra za informisanje i profesionalno savjetovanje, u Podgorici i Baru, koji su inspirisani slovenačkim iskustvom, osnovana su kao rezultat domaće politike. Centri rade sa državnim sredstvima i zamišljeno je da funkcionišu kao sistem "jednog šaltera" (Zelloth, 2009.), pružajući informacije o mogućnostima za obrazovanje i obuku, kao i savjete – u bliskoj saradnji Unijom poslodavaca Crne Gore i Privrednom komorom – svim grupama klijenata, o kompatibilnosti njihovih sposobnosti sa raspoloživim mogućnostima za zapošljavanje.

Crnogorski univerziteti i fakulteti nemaju sopstvene karijerne centre za pružanje usklađenog karijernog usmjeravanja i savjetovanja studenata ili za olakšavanje prelaska diplomiranih studenata u svijet posla. Da bi popunili ovu prazninu, studenti sa Fakulteta za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis u Podgorici su, uz pomoć svojih profesora, u maju 2008. godine osnovali nevladinu organizaciju koju su nazvali Studentski biznis klub. Klub je osmišljen tako da služi kao veza sa poslovnom zajednicom i organizuje zajedničke sastanke, seminare, kao i praksu i razmjene, čime se podržava zapošljavanje diplomiranih studenata. Klub je imao 130 članova u aprilu 2010. godine i pokazuje čvrste radne veze sa velikim brojem kompanija u Crnoj Gori i inostranstvu.

Sezonski poslovi za učenike stare 15 i više godina, takođe služe kao sredstvo za olakšavanje prelaska iz škole na posao u Crnoj Gori. Ova šema, započeta prije tri godine, od strane NVO Tvrđava i ZZZCG, bila je do sada veoma uspješna, jer je pokretana realnom potražnjom (vidjeti: ZZZCG i Tvrđava, 2009.) i jakim partnerstvom između vladinih struktura, sektora građanskog društva i biznisa. Više detalja vezanih za ovu domaću inicijativu, predvođenu lokalnim civilnim društvom i finansiranom sa nacionalnog nivoa i sa dobrim izgledima za održivost, dati su u polju 2.2.

Polje 2: "Ljeto za zaradu": ljetnji poslovi za učenike i studente

Ciljevi: Obezbijediti učenicima radno iskustvo i vještine vezane za rad, pomoći preduzećima da se bolje izbore sa sezonskim nedostatkom radne snage

Opis: Šema obezbjeđuje zaposlenje u trajanju od 2-3 mjeseca u turističkim i ugostiteljskim preduzećima na crnogorskom primorju, u periodu od maja do oktobra. Tvrđava, lokalna NVO, inicirala je originalnu ideju i angažovana je od strane ZZZCG da implementira ovu šemu u partnerstvu sa Ministarstvom prosvjete i nauke, Ministarstvom turizma i zaštite životne sredine, M-Tel-om, Crnogorskim javnim servisom RTCG i časopisom Index. Tvrđava sakuplja zahtjeve za sezonskim poslovima od preduzeća i mladih ljudi i posreduje u usklađivanju tih zahtjeva. "Ljeto za zaradu" počelo je sa učenicima srednjih škola, a zatim je prošireno i sada uključuje i univerzitetske studente, kao i mlade nezaposlene.

Zadužena tijela: Tvrđava NVO i ZZZCG; URL: <http://www.sezonskizaposli.me/>

Glavni stejkholderi: škole, poslodavci, ZZZCG, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine MoES, MoTE.

Korisnici: Učenici srednjih škola (starosti 15+) i studenti univerziteta, nezaposleni mladi, preduzeća.

Početak: 2008. godine

Rezultat: 500 učenika (od 3625 aplikanta) imali su koristi od ove šeme u 2008. godini; 95% of poslodavaca koji su zaposlili mlade ljude bilo je zadovoljno njihovim učinkom (ZZZCG i Tvrđava, 2009.). Interesovanje kako poslodavaca, tako i mladih ljudi, raste svake godine.

2.5 Preduzetničko učenje

Preduzetništvo, koje je jedno od osam ključnih kompetencija cjeloživotnog učenja koju je potrebno razviti i promovisati kroz formalno i neformalno obrazovanje, kreiralo je nove mogućnosti i modalitete za interakciju između obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori. Zemlja je učinila značajne napore da podstakne preduzetničko učenje, kako na sistemskom nivou, tako i na nivou provajdera, što je prepoznato u u najnovijoj procjeni implementacije Evropske povelje za mala i srednja preduzeća na zapadnom Balkanu (EC i drugi, 2009.).

- Preduzetničko učenje u srednjim stručnim školama:

Preduzetništvo je uvedeno kao redovan ili izborni stručni predmet u mnogim trogodišnjim i četvorogodišnjim VET kurikulumima

Junior Achievement (osnovi biznisa za učenika srednjih škola): uvođenje praktičnog ekonomski zasnovanog programa obrazovanja u 15 srednjih škola u Crnoj Gori, sa ciljem da se kod učenika razviju vještine vezane za biznis i analitičke vještine, kao i sposobnosti da se donose odluke vezane za biznis; sprovodi NVO Junior Achievement Montenegro, od 2002. godine

ECO NET – projekat virtuelnih preduzeća: implementira Kultur Kontakt Austrija, od 2003. godine, uključuje sve srednje škole koje organizuju kurseve iz oblasti ekonomije, prava i biznis administracije; cilj je da se omogući brz sticanje praktičnog znanja i vještina potrebnih za vođenje biznisa u simuliranom okruženju tržišne ekonomije. Do sada je osnovano ukupno 34 virtuelne kompanije, u 8 srednjih škola. Projekat je snažno podržan od strane VET centra, koji je u okviru sopstvene strukture, 2005. godine, osnovao specijalizovanu jedinicu – Servisni centar – da bi se obezbijedilo realno poslovno okruženje za preduzeća za obuku, sa ulogom institucije sa kojom saraduju stvarna preduzeća (banka, Privredni sud, Poreska uprava, itd.).

Reforma stručnog obrazovanja i obuke za bolje zapošljavanje: projekat se implementira od marta 2007. godine, od strane GTZ-a, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke, ZZZCG i socijalnim partnerima, u 6 VET škola i na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Cilj projekta je da se poboljša zapošljivost učenika sa završenom srednjom školom kroz obuku u oblasti ekonomija zasnovanih na kompetencijama kroz formiranje preduzeća CEFE (Competency-based Economies through Formation of Enterprises).

Studentske kompanije: project koji Direkcija za mala i srednja preduzeća implementira u saradnji sa norveškom neprofitnom organizacijom Biznis program inovacije (Business Innovation Programs -BIP). Projekat je započeo 2008. godine, u dvije škole, a u decembru 2009. godine, bilo je 40 učeničkih preduzeća.

- Preduzetničko učenje u visokom obrazovanju

Preduzetništvo je obavezan predmet na većini fakulteta koji organizuju studije biznisa i menadžmenta (npr., Ekonomski fakultet, Fakultet za turizam, hotelijerstvo i trgovinu). Neke od udruženja preduzeća i poslodavaca su nedavno izrazili nezadovoljstvo što se naponi nekih privatnih univerziteta i fakulteta koncentrišu isključivo na nerealne biznis modele u preduzetničkom obrazovanju, koji ne uspijevaju da obezbijede dobro zaokruženo obrazovanje diplomiranih studenata koje zahtijeva tržište (ETF intervju, avgust 2010.).

U Crnoj Gori, preduzetništvo je bilo nedovoljno promovisano u programima visokog obrazovanja koji nisu vezani za biznis, sa određenim početnim pripremnim koracima koje u tom smjeru preduzima Univerzitet Crne Gore (Elektrotehnički, Mašinski i Tehnički fakultet), kao i interesovanjem i podrškom,

od strane menadžmenta Univerziteta, za razvoj cjelokupnog kampus pristupa preduzetničkom učenju u visokom obrazovanju u zemlji (ETF intervju, avgust 2010.).

- Neformalno preduzetničko učenje

Preduzetničko učenje je neformalno obrazovanje koje ima ograničen domet, ciljajući uglavnom registrovane nezaposlene. Pored ZZZCG i Direkcije za MSP, Privredna komora Crne Gore, Montenegro biznis alijansa, Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Centar za razvoj nevladinih organizacija i strani donatori (GTZ, Koblenc i drugi), takođe doprinose razvoju neformalnog preduzetničkog učenja.

- Preduzetničko učenje na lokalnom nivou

Crna Gora je uložila značajan napor u promovisanju lokalne dimenzije preduzetničkog učenja, sa intenzivnim pilot projektima u opštini Berane, u najmanje razvijenom sjevernom regionu zemlje. Opština je 2008. godine uključila sve škole u okvir saradnje sa preduzećimani širim građanskim društvom, kako bi se promovisalo preduzetničko učenje (Čurovic, 2008.; EC i drugi, 2009.). Ova dobra inicijativa, ipak nije bila prepoznata od strane centralnih vlasti i ovo iskustvo se nije prenijelo na ostale opštine, niti je uključeno u širi nacionalni kurikulum.

- Biznis inkubacija

Biznis inkubacija – kao efektivan instrument za podršku preduzetnicima u otpočinjanju biznisa i sastavni dio okruženja koje omogućava preduzetničko razmišljanje i ponašanje – predstavlja inovaciju za Crnu Goru. Prvi inkubator u Crnoj Gori počeo je sa radom u decembru 2008. godine, u Podgorici, a drugi u Baru, otvoren je u martu 2010. godine. Proces inkubacije traje tri godine, a inkubatori obezbjeđuju subvencionisani iznajmljeni prostor, tehničke, obrazovne i savjetodavne usluge (koje se pružaju zajednički sa profesorima sa Univerziteta Crne Gore).

2.6 Razmatranje modaliteta saradnje obrazovanja i biznisa

Uprkos nedostatku eksplicitnih podsticaja i tradicije saradnje, Crna Gora je u poslednjoj dekadi lansirala širok spektar oblika partnerstva obrazovanja i biznisa. Veliki dio njih bio je inspirisan razvojem politika EU i iskustvima zemalja članica EU i podržan sredstvima EU, čime su predstavljali pilot intervencije, a ne sistemske mjere. Ipak, zemlja je pokazala kapacitet za kritičku procjenu importovanih obrazaca (npr. revidiranje zakonskih odredbi dualnog oblika VET odredbi), čime je pokazala spremnost da se učini pomak od politike pozajmljivanja ka politici tumačenja i prilagođavanja potrebama i kontekstu zemlje.

Paralelno sa aktivnostima predvođenim donatorima koje promovišu saradnju obrazovanja i biznisa, postojeći izvještaj je identifikovao interesantne primjere domaćih inicijativa (CIPS, HEC, sezonski poslovi za učenike i studente) koji zaslužuju nacionalno priznanje i nurturing od strane vlade, kako bi se odražali i dalje razvijali. Učešće sektora civilnog društva kao posrednika u dijalogu između obrazovanja i biznisa (npr., NVO Tvrđava koja je pokrenula šeme ljetnjih poslova; Studentski biznis klub) predstavlja značajan zaključak ovog izvještaja, jer ne samo da odražava najnovije preporuke i smjernice na nivou EU (vidjeti EESC, 2009.), već i uliva nadu u ulogu inovacija odozdo na gore u ovoj oblasti u Crnoj Gori.

Prethodno mapiranje saradnje obrazovanja i nauke, ako se posmatra iz druge perspektive, pokazuje da je VET u Crnoj Gori, u poređenju sa visokim obrazovanjem, bio mnogo otvoreniji i više napredovao u kreiranju strukturisanih mogućnosti za dijalog sa biznisom vezano za pitanja kao što su upis, inovacije politike, kurikulumi, nastavne metode, itd. Partnerstvo sa biznisom u VET-u je istovremeno bilo snažno pokretano (i dominirano) od strane vlade i odvijalo se uglavnom na nivou upravljanja sistemima obrazovanja i obuke. Suprotno ovome, saradnja tercijarnog obrazovanja sa svijetom biznisa, odvija se uglavnom na nivou implementacije i slijedi bilateralne sporazume zaključene između fakulteta i preduzeća. Nije iznenađujuće da je najaktivnija saradnja između obrazovanja (VET-a i visokog obrazovanja) i biznisa u rastućim sektorima crnogorske ekonomije, u čemu prednjači sektor turizma.

D. Izazovi

Ovaj dokument je nabrojao prve učinjene korake – nekada neodlučne, a nekada kreativne i inovativne – ka boljoj saradnji između obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori. Analiza takođe ukazuje na neka temeljna naslijeđa iz prošlosti, nedostajuća iskustva i znanje, sive zone u okruženju ili postojeće prepreke, u pokušaju da pomogne nacionalnim stakeholderima da se suoče sa glavnim izazovima na daljem putu:

Preduzećima i provajderima obuke nedostaju inicijative za ulazak u strateška, održiva partnerstva

Regulatorno okruženje za saradnju obrazovanja i biznisa je značajno podsticano reformama u sektoru obrazovanja i kreirano u odnosu na potrebe i očekivanja u ovoj oblasti, dok su se zanemarivale i nisu u potpunosti uzimale u obzir transformacije koje su se odvijale u biznis sektoru, motivacije i kapaciteti da se preduzeća uključe i podrže takva partnerstva. Većina crnogorski MSP-a su mikro preduzeća, često i porodična preduzeća, sa malim potencijalom za rast i razvoj, zbog čega su okrenuta sami sebi i slabo su zainteresovana, a nemaju ni dovoljno resursa za saradnju sa sektorom obrazovanja. Sa poslovanjem koje je obično u segmentu ekonomije sa niskim nivoom vještina i viškom radne snage na tržištu rada, umjesto da ulažu u obuku, preduzeća mogu lako doći do odgovarajućih profila vještina među nezaposlenima. Kako bi se poboljšala saradnja biznisa sa obrazovanjem i obukom, preduzeća treba da jasno vide šta ih očekuje i moraju biti motivisani putem konkretnih inicijativa (npr. poreskih olakšica) i moraju biti sigurni u prihod sa minimalnim nivoom stalnosti, stabilnosti i predvidivosti.

Slično ovome, provajderi obrazovanja u VET-u i visokom obrazovanju ne dobijaju dovoljno direktnih podsticaja za bolju usklađenost sa potrebama tržišta rada i zahtjevima biznisa. Takođe, postojeći mehanizmi finansiranja i eksterne procjene i procedure akreditacije provajdera obrazovanja ne razlikuju i respektivno, ne nagrađuju one koji unapređuju kvalitete obrazovanja i obuke putem dijaloga i zajedničkih aktivnosti sa preduzećima.

Preduzeća i provajderi obrazovanja nemaju dovoljno kapaciteta i vještina za ulazak u partnerstva

Za razliku od ostalih zemalja u regionu, poput Hrvatske ili Slovenije, Crna Gora nema naslijeđe jakih veza između preduzeća i škola, na kojima bi se mogla nadograditi. S druge strane, kao dio socijalističke Jugoslavije, Crna Gora je pola vijeka bila pod centralizovanim, sa vrha naniže, pretežno vertikalnim modelom upravljanja u svim sferama društvenog života, koji nije išao u prilog horizontalnim vezama i sporazumima. Glavni instrument prethodnog sistema bio je da se inovacije uređuju sa centralnog nivoa, objavljivanjem novih zakona, sa malo ili nimalo konsultacija sa glavnim akterima u istim ili različitim sektorima. Raspad ovog modela predstavljao je izazov za zemlju, sa većinom ljudi koji su nastavili da čekaju da centralna vlada lansira promjene politika i inicijative. Zato stakeholderima u oblasti obrazovanja i biznisa u Crnoj Gori nedostaje ne samo uzajamno povjerenje i vjerovanje da partnerstva mogu zaista funkcionisati na obostranu korist, već i opšte vještine za izgradnju tih partnerstava.

Pored toga, artikulisanje zahtjeva biznisa i njihovo aktivno učešće u diskusijama o kvalifikacijama, potrebama za vještinama, uparivanju, itd., predstavlja novinu za crnogorske poslodavce, kojima često nedostaju kapaciteti za realizaciju. Fragmentacija i velika informalnost ekonomskog okruženja dodatno sprečava učešće preduzeća, naročito kada je riječ o praksi i obuci na radnom mjesti. Škole, centri za obuku i fakulteti, takođe imaju nedostatak *know how-a*. Tako i pored dobre volje i spremnosti za saradnju, kvalitet rezultata je često skroman.

Obrasci partnerstava na nivou upravljanja i implementacije zahtijevaju podešenu i ciljanu podršku

Postojeći modaliteti saradnje ograničeni su prvenstveno na usmene konsultacije i razmjenu mišljenja na nivou upravljanja. Ipak, sastav i proceduralne regulative upravljačkih struktura pokazuju da se, uprkos retorici, sticanje vještina i dalje smatra odgovornošću „države”, dok vlada ne uvažava dovoljno vrijednost doprinosa biznisa, a socijalni partneri nisu spremni i voljni da preuzmu veće vlasništvo nad cijelim procesom. Obrasci zajedničkog donošenja odluka, sa podijeljenom odgovornošću vezanom za implementaciju i rezultate odluka, gotovo da su nepostojeći.

Partnerstvo na nivou implementacije, s druge strane, manje se promovise u zakonodavstvu i slijedi sporadični ili ad hoc, umjesto sistemskog i strateškog koncepta. Crnoj Gori i dalje nedostaju mehanizmi za utvrđivanje dobrih praksi, horizontalno diskutovanje i razmjenu i njihovu održivost putem integracije u instrumente nacionalne politike.

E. Preporuke

Podizanje svijesti među svim stranama vezano za koristi od saradnje između obrazovanja i biznisa i obezbjeđivanje značajnih podsticaja

- Sprovođenje kampanji za podizanje svijesti, kako bi se naglasile koristi za svaku od strana – društvo u širem smislu, biznise, škole i univerzitete i učenike.
- Uvođenje, nakon odgovarajućih konsultacija sa stejkholderima iz dva sektora – podsticaja za preduzeća i obrazovanje da međusobno sarađuju.

Poboljšanje kapaciteta poslodavaca i priređivača politika, kao i menadžera da se povezuju i rade zajedno

- Obezbijediti obuku ključnih aktera iz oba sektora (gdje će se prioritet dati poslodavcima, direktorima škola, rektorima univerziteta ili dekanima) o vještinama za pregovaranje, dogovor, razvoj i upravljanje partnerstvima.
- Poboljšati kapacitete poslodavaca za učešće i davanje doprinosa u ekspertskim diskusijama o vještinama i analizama potreba za obukom, kvalifikacijama, kurikulumom, metodama nastave i učenja, itd.

Unaprijeđenje modaliteta za saradnju na nivou upravljanje i implementacije

- Revidirati regulative o strukturama multi-stejkholderskog upravljanja u oblasti VET-a i visokog obrazovanja, kako bi se stvorio veći prostor za inpute od socijalnih partnera
- Podsticati partnerstva zasnovana na aktivnostima sa preduzećima, na nivou provajdera (školama, fakultetima, centrima za obuku) sa posebnim naglaskom na saradnji u VET-u.
- Revidirati zakonodavstvo i eliminisati potencijalne zakonske ili institucionalne barijere uparivanja škola/univerziteta sa preduzećima (vezano za pravo škola da zaključuju sporazume i ugovore, sigurnost i osiguranje učenika na radnom mjestu, postavljanje VET nastavnika u preduzeća, itd.)
- Razvoj instrumenata (umrežavanje, virtuelne platforme, itd.) za horizontalne analize, diskusiju i razmjenu primjera dobrih praksi (sa posebnim naglaskom na domaćim inicijativama) i podsticanje njihove multiplikacije i integracije.

Bibliografija

Curovic, V. (2008.), *Analiza potreba za obukom u opštini Berane*, Unija poslodavaca Crne Gore, Podgorica.

Centar za stručno obrazovanje (2010.), *Informativna brošura*, septembar/oktobar 2010., Podgorica.

DZMSP (Direkcija za mala i srednja preduzeća), Vlada Crne Gore (2007.), *Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2007.-2010.*

ZZZCG (Zavod za zapošljavanje Crne Gore) (2009.), *Anketa poslodavaca 2009./2010.*, Podgorica, 2009. Dostupno na:

<http://www.zzzcg.org/shared/dokumenti/lzvjestaji/ANKETA%20POSLODAVACA%20EN.pdf>

EBRD i Svjetska banka (2010.), *BEEPS kratko (BEEPS At-A-Glance): 2008. Crna Gora*. Svetska banka, Vašington, januar 2010. Dostupno na:

http://siteresources.worldbank.org/INTECAREGTOPANTCOR/Resources/704589-1267561320871/Montenegro_2010.pdf

Evropska komisija, OECD, ETF, EBRD (2009.), *Napredak u implementaciji Evropske povelje za mala i srednja preduzeća na zapadnom Balkanu (Progress in the Implementation of the European Charter for Small Enterprise in the Western Balkans)*. OECD, 2009.

Evropska ekonomska i socijalna komisija (EESC -European Economic and Social Committee) (2009) *Mišljenje Evropske ekonomske i socijalne komisije o partnerstvu između obrazovnih institucija i poslodavaca (Mišljenje sa objašnjenjem) (Opinion of the European Economic and Social Committee on Partnerships between education establishments and employers) (Exploratory opinion)*. Zvanični žurnal Evropskih zajednica, 2009/C 228/02.

Heritage Foundation and Wall Street Journal (2009), *2010 Indeks ekonomskih sloboda (2010 Index of Economic Freedom)*. Available: <http://www.heritage.org/Index/pdf/2010/countries/Montenegro.pdf>

MOR (Međunarodna organizacija rada) (2007.), *Pregled politike zapošljavanja u Crnoj Gori (Employment Policy Review Montenegro)*, pripremljen od strane MRO i Savjeta Evrope, 2006. i 2007. godine, u okviru Procesu iz Bukurešta. Ženeva, 2007.

Institut za strateške studije i prognoze (ISSP) (2009.), *Ekonomija Crne Gore (Economy of Montenegro)*, u: CEU ENS, *Perspektive integracije Crne Gore i sinergijski efekti evropske transformacije zemalja u procesu proširenja EU i politikama susjednih zemalja*, Centar za studije proširenja EU, 2009. Dostupno na: <https://cens.ceu.hu/publications/dzankic/2008/2549>

Mandic, V., Stojanovic, G., Bariani, P., Bruschi, S., Rodic, T., Arentoft, M., Paldan, N., Božić, M., Jurkovic, Z., Babic, Ž., Janjic, M., Mrak Jamnik, S., Pantic, M. (2010), *WBC Regionalni model saradnje univerziteta i preduzeća*, Univerzitet u Kragujevcu, 2010. Dostupno na: www.wbc-vmnet.rs

Unija poslodavaca Crne Gore (2010.), *Vještine za preduzeća koja rastu. Finalni izvještaj: Projekat CFT/09/ETF/0031*. ETF, 2010.

Ministarstvo prosvjete i nauke (2009a), Vlada Crne Gore. *Upitnik. Informacije koje Evropska komisija zahtijeva od Crne Gore za pripremu Mišljenja o aplikaciji Crne Gore za članstvo u Evropskoj uniji. Poglavlje 26 Obrazovanje i kultura*, Podgorica, decembar 2009. Dostupno na: <http://www.questionnaire.gov.me/O/Pdf/C26.pdf>

Ministarstvo prosvjete i nauke (2009b), Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori za 2010-2014*. Podgorica, 2009.

MONSTAT (2009), *Statistički godišnjak Crne Gore za 2009. godinu*. Dostupno na: <http://www.monstat.org/EngPublikacije.htm>.

MONSTAT (2010), *LFS 2009*. Dostupno na: <http://www.monstat.org/EngPublikacije.htm>

Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine (2007.), Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma za period 2007-2016*. Podgorica, 2007.

Petkova, E., Feiler, L., Nielsen, S. (2010.), ETF (Evropska fondacija za obuku/European Training Foundation), *Razvoj ljudskih resursa u Crnoj Gori. Izvještaj ETF-a*. Kancelarija za službene publikacije Evropskih zajednica, Luksemburg, 2010.

Svjetska banka (2009.), *Ankete preduzeća. Profil Crne Gore (Montenegro Country Profile) 2009*. Svjetska banka, Vašington, 2009. Dostupno na: <http://www.enterprisesurveys.org/documents/EnterpriseSurveys/Reports/Montenegro-2009.pdf>

Svjetska banka, IFC & PalgraveMacMillan (2009.), *Izvještaj o poslovanju - Doing Business 2010*. Svjetska banka, Vašington, 2009. Dostupno na: <http://www.doingbusiness.org/documents/fullreport/2010/DB10-full-report.pdf>

Zelloth, H. , (2009), ETF (Evropska fondacija za obuku), *Potražnja: karijerna orijentacija u zemljama susjedima EU (In Demand : Career Guidance in EU Neighbouring Countries)*. Kancelarija za službene publikacije Evropskih zajednica, Luksemburg, 2009.

ZZZCG, NVO Tvrđava (2009.), *Anketa poslodavaca. Zapošljavanje maturanata i studenata na sezonskim poslovima*. Podgorica, 2009. Dostupno na: <http://www.sezonskizaposli.me/biblioteka.html>